

**INVESTITSIYALAR EVAZIGA FUQAROLIK INSTITUTI:
XALQARO AMALIYOT VA UNING O'ZBEKISTON UCHUN MAQSADGA
MUVOFIQLIGI**

Jamoat xavfsizligi universiteti
yuridik fanlari boyicha falsafa doktori
(Phd), Tallibayev Umidjon
Shergaziyevich,
Jamoat xavfsizligi universiteti
kursanti Abduganiyeva Salmira
Abdurazzoq qizi

Annotatsiya: Maqolada fuqarolikni olishning alohida usuli sifatida investitsiyalar evaziga fuqarolik (Citizenship by Investment, CBI) instituti ko'rib chiqiladi. Bu institut ariza beruvchining davlatda uzoq muddat yashashi yoki u bilan etnik-madaniy aloqasi mavjudligiga emas, balki qabul qiluvchi davlat iqtisodiyotiga to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy hissa qo'shishiga asoslanadi. Maqolada ushbu institutning Karib dengizi havzasi davlatlarida shakllanish tarixi, Yevropa Ittifoqida investitsion dasturlarning rivojlanishi va keyinchalik bekor qilinishi (Malta misolida hamda Yevropa Ittifoqi Sudining 2025-yil apreldagi qarori asosida), shuningdek Turkiya va Tinch okeani mintaqasi davlatlari tajribasi tahlil qilinadi. Alohida e'tibor O'zbekistonda 2025-yil 1-iyundan boshlab joriy etilgan "oltin viza" — investitsiyalar evaziga yashash uchun ruxsatnoma dasturiga qaratilgan bo'lib, u hozircha to'g'ridan-to'g'ri fuqarolik huquqini bermaydi. O'tkazilgan qiyosiy tahlil asosida O'zbekiston Respublikasida to'liq qamrovli investitsion fuqarolik institutini joriy etishning maqsadga muvofiqligi bo'yicha muvozanatli baho beriladi.

Kalit so'zlar: investitsiyalar evaziga fuqarolik; Citizenship by Investment; oltin viza; O'zbekiston; investitsion migratsiya; investitsiyalar evaziga yashash uchun ruxsatnoma; due diligence; xalqaro amaliyot.

Global kapital bozorlarining rivojlanishi va davlatlarning xorijiy investitsiyalarni jalb qilish borasidagi raqobatining kuchayishi o'ziga xos bir institutni — qabul qiluvchi davlat iqtisodiyotiga to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy mablag' kiritish evaziga fuqarolik yoki yashash uchun ruxsatnoma olishni yuzaga keltirdi. 1990-yilda bunday dasturlar faqat bir nechta yurisdiksiyalarda mavjud bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda dunyoning bir necha o'nlab davlatlari investitsion rezidentlik yoki fuqarolikning turli shakllarini taklif qilmoqda.

Mavzuning O'zbekiston uchun dolzarbligi shundan iboratki, 2025-yil 1-iyundan boshlab respublikada birinchi marta o'zining investitsion yashash uchun ruxsatnoma dasturi — deb ataladigan "oltin viza" ishga tushirildi, ekspert va tadbirkorlik jamoatchiligida esa to'liq qamrovli investitsion fuqarolikni joriy etish masalasi bir necha bor ko'tarilgan. Ushbu maqolaning maqsadi — Citizenship by Investment va Residency by Investment institutlari bo'yicha xorijiy tajribani qiyosiy-huquqiy tahlil qilish, shuningdek O'zbekiston Respublikasida fuqarolikni olishning shunga o'xshash mexanizmini joriy etishning maqsadga muvofiqligi va risklarini baholashdan iborat.

Investitsiyalar evaziga fuqarolik institutining tushunchasi va huquqiy tabiati. Investitsiyalar evaziga fuqarolik (Citizenship by Investment, CBI) — bu fuqarolikka qabul qilishning soddalashtirilgan, tezlashtirilgan tartibi bo'lib, unda asosiy (ko'pincha yagona) shart davlat fondiga qaytarib olinmaydigan badal to'lash, davlat tomonidan tasdiqlangan ko'chmas mulkni sotib olish, qimmatli qog'ozlarga mablag' kiritish yoki biznes-loyihalarga investitsiya qilishdan iborat bo'ladi. Unga yaqin bo'lgan boshqa institut — investitsiyalar evaziga yashash uchun ruxsatnoma (Residency by Investment, RBI, keng tarqalgan nomi bilan "oltin viza") dan farqli o'laroq, CBI ariza beruvchiga vaqtinchalik yoki doimiy rezident maqomini emas, balki

bevosita fuqaro pasportini beradi — ko'pincha davlatda yashash, davlat tilini bilish yoki standart natsionalizatsiya jarayonidan o'tish talablarisiz.

Ushbu institutning o'ziga xosligi shundaki, shaxsning davlat bilan barqaror siyosiy-huquqiy va ma'naviy aloqasi sifatidagi an'anaviy fuqarolik tushunchasi bu yerda asosan iqtisodiy mezonlar bilan almashtiriladi. Bu holat bir tomondan kapital oqimiga muhtoj davlatlar uchun bunday dasturlarning jozibadorligini, ikkinchi tomondan esa xalqaro tashkilotlar tomonidan ularda dunyo hamjamiyatining obro'-e'tibor, soliq va huquqni muhofaza qilish manfaatlariga tahdid ko'rilishi sababli tizimli tanqidni keltirib chiqaradi.

Xalqaro amaliyot. Karib dengizi havzasi davlatlari: sohaning beshigi. Investitsiyalar evaziga fuqarolik institutining kashfiyotchisi 1984-yildayoq mos dasturni ishga tushirgan Sent-Kits va Nevis hisoblanadi. Uning namunasi asosida keyinchalik shunga o'xshash dasturlar Dominika, Antigua va Barbuda, Grenada hamda Sent-Lyusiyada joriy etildi. Karib dasturlarining umumiy xususiyatlariga nisbatan qisqa rasmiylashtirish muddatlari (uch oydan sakkiz oygacha), davlatda doimiy yashash talabining yo'qligi, shuningdek asosiy investor bilan birga arizaga kiritilishi mumkin bo'lgan shaxslarning keng doirasi kiradi.

2024-yilda xalqaro hamjamiyat, avvalambor Yevropa Ittifoqi bosimi ostida beshta Karib davlati dasturlar shartlarini uyg'unlashtirish to'g'risida memorandum imzoladi, unga ko'ra minimal investitsiya chegarasi 200 000 AQSh dollari miqdorida yagona qilib belgilandi, shuningdek ariza beruvchilarning benuqsonligini tekshirish (due diligence) natijalari bilan almashish to'g'risida kelishib olindi. Dasturlarning qimmatlashishiga qaramay, ulardan tushadigan tushumlar ushbu davlatlar uchun daromadning muhim moddasi bo'lib qolmoqda: ba'zi baholarga ko'ra, bunday dasturlarning Dominika va Grenada iqtisodiyotiga qo'shgan hissasi alohida yillarda YaIMning 35–40 foiziga yetgan.

Yevropa Ittifoqi: "oltin pasportlar"ning ko'tarilishi va institutsional bekor qilinishi. Rivojlangan davlatlarda CBI institutining rivojlanishiga eng yorqin misol —

Malta dasturining taqdiridir. 2014-yilda Malta Individual Investor Programme nomi ostida joriy etilgan va keyinchalik "to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar asosida alohida xizmatlar uchun natsionalizatsiya" dasturiga aylantirilgan bu dastur uzoq vaqt davomida Yevropa Ittifoqi fuqaroligini investitsiyalar evaziga (690 000 yevrodan boshlab) to'g'ridan-to'g'ri olishning yagona rasmiy dasturi bo'lib qoldi.

Ushbu dastur Malta va Yevropa Komissiyasi o'rtasidagi uzoq davom etgan muhokamaning predmetiga aylandi. Komissiya davlat bilan real aloqasi bo'lmagan shaxslarga oldindan kelishilgan to'lov evaziga Yevropa Ittifoqi fuqaroligini berish a'zo-davlatlar o'rtasidagi halol hamkorlik tamoyilini buzishi va Ittifoq fuqaroligi tushunchasining o'ziga putur yetkazishini ta'kidlab keldi. 2025-yil 29-aprelda Yevropa Ittifoqi Sudi (C-181/23 ishi bo'yicha) Malta sxemasini YeI huquqiga mos kelmaydi, deb topdi. 2025-yil 23-iyulda esa Malta parlamenti to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar asosida fuqarolikka qabul qilishni butunlay bekor qiluvchi tuzatishlarni qabul qildi; ilgari berilgan pasportlar o'z kuchini saqlab qoldi, biroq investitsion asosda yangi arizalar endi qabul qilinmaydi — buning o'rniga ariza beruvchining kapitali hajmiga emas, balki uning kasbiy va ijtimoiy yutuqlariga individual baho berishga asoslangan "alohida xizmatlar uchun fuqarolik" instituti joriy etildi.

Ushbu jarayon bilan bir vaqtda Yevropa Ittifoqida unga yaqin bo'lgan "oltin vizalar" (Residency by Investment) institutining ham bekor qilinishi kuzatilmoqda: Portugaliya hali 2023-yildayoq ko'chmas mulk sotib olish orqali yashash uchun ruxsatnoma olish imkoniyatini bekor qilib, faqat fondlar, fan va madaniyatga investitsiya qilish variantlarini saqlab qoldi; Ispaniya 2025-yil apreldan boshlab oltin vizalar berishni to'liq to'xtatdi; Gretsiya ko'chmas mulkka investitsiya qilish chegarasini sezilarli darajada oshirdi. Ushbu tendentsiya Yevropa migratsiya siyosatining maqom olishning investitsion kanallarini nazorat qilishni kuchaytirish tomon umumiy siljishini aks ettiradi.

Turkiya hamda Tinch okeani va Atlantika mintaqasi davlatlari. Turkiya ko'chmas mulkka investitsiya qilish (400 000 AQSh dollaridan boshlab) yoki bank

omonati (500 000 AQSh dollaridan boshlab) orqali fuqarolik olishning dunyodagi eng talab qilinadigan variantlaridan birini saqlab qolmoqda, buning uchun uch oydan olti oygacha rasmiylashtirish muddati va mavjud fuqarolikni saqlab qolish huquqi beriladi.

Tinch okeani mintaqasi davlatlari — birinchi navbatda Vanuatu — eng arzon va tez dasturlarni taklif qiladi (130 000 AQSh dollaridan boshlab badal, ikki oydan boshlab rasmiylashtirish), bunda davlatda yashash yoki ariza beruvchining shaxsan tashrif buyurishi talab qilinmaydi. Shu bilan birga, aynan Vanuatu dasturi eng qattiq sanksiya choralarining nishoniga aylandi: 2023-yilda Yevropa Ittifoqi va Buyuk Britaniya, ariza beruvchilarni tekshirishning yetarli emasligi va dasturdan adolat mexanizmidan qochish maqsadida suiiste'mol qilish xavfiga ishora qilib, Vanuatu pasporti egalari uchun vizasiz kirish tartibini to'xtatib qo'ydi. Ushbu holat yetarlicha qat'iy komplaens-nazorat bo'lmaganda CBI institutiga xos bo'lgan obro'-e'tibor risklarini yaqqol namoyish etadi.

Yangi tendensiyalar: AQShdagi tashabbuslar. Alohida ta'kidlash lozimki, 2025-yilda AQShda "oltin karta" (Gold Card) kontseptsiyasi taklif qilindi — bu bir necha million dollar miqdoridagi badal evaziga fuqarolik istiqboliga ega bo'lgan alohida immigratsion maqom berishni nazarda tutuvchi mexanizmdir. An'anaviy ravishda fuqarolikni faqat natsionalizatsiya yoki tug'ilish huquqi orqali beradigan davlatlarda ham shunga o'xshash tashabbuslarning paydo bo'lishi, harakatchan kapital uchun raqobat eng yirik rivojlangan iqtisodiyotlarning migratsiya siyosatiga ham ta'sir ko'rsatishda davom etayotganidan dalolat beradi, garchi bunday tashabbuslarning kelajagi hozircha siyosiy muhokama predmeti bo'lib qolmoqda.

CBI institutining huquqiy va siyosiy risklari. Xorijiy tajribani umumlashtirish investitsiyalar evaziga fuqarolik institutiga xos bo'lgan quyidagi tizimli risklarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi:

- **Obro'-e'tibor va tashqi siyosiy risklar** — xalqaro tashkilotlar va alohida davlatlarning norasmiy "ehtiyotkorlik ro'yxatlari"ga kiritilish, hatto vizasiz rejimlarning to'xtatilishigacha (Vanuatu misoli);

- **Pul yuvish va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish sohasidagi risklar** — FATF standartlariga mos keladigan kapital kelib chiqishini tekshirish (due diligence) tizimini yaratish zarurati;
- **Institutsional-huquqiy risklar** — Malta misolida ko'rsatilganidek, milliy ustki va xalqaro sud organlari bunday sxemalarni davlatning kengroq huquqiy majburiyatlariga mos kelmaydi, deb topishi mumkin;
- **Fuqarolik tushunchasining buzilishi bilan bog'liq risklar** — institut tanqidchilari fuqarolikni tijorat bitimi predmetiga aylantirish uning siyosiy-huquqiy va qadriyatli tabiatini qadrsizlantirishini ta'kidlaydi;
- **Iqtisodiy risklar** — ayrim kichik davlatlar byudjetining daromad qismi beqaror va siyosiy jihatdan zaif manbaga bog'liqligi.

Shu bilan birga, institut tarafdorlari uning muhim afzalliklarini ko'rsatib o'tadilar: to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning tezkor oqimi, rivojlanish davlat fondlarining to'ldirilishi, biznesga investitsiya dasturlari orqali yangi ish o'rinlari yaratilishi, shuningdek kichik va rivojlanayotgan iqtisodiyotlarning byudjet daromadlari manbalarini diversifikatsiya qilish.

O'zbekiston tajribasi: "oltin pasportlar"ni muhokama qilishdan "oltin viza" gacha. O'zbekistonda investitsiyalar evaziga fuqarolikka soddalashtirilgan qabul qilish mexanizmini joriy etish masalasi bir necha bor ko'tarilgan. 2022-yil kuzida o'sha paytda faoliyat yuritgan Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi mamlakat iqtisodiyotiga kamida 1 million AQSh dollari miqdorida mablag' kiritgan xorijliklarga soddalashtirilgan fuqarolikka qabul qilishni taklif qilgan edi. 2024-yil avgustda prezident bilan bo'lib o'tgan ochiq muloqot chog'ida tadbirkorlik hamjamiyati vakili mamlakat iqtisodiyotiga 10 dan 15 million AQSh dollarigacha mablag' kiritgan investorlarga fuqarolik berish tashabbusi bilan chiqdi. Ushbu tashabbuslarning birortasi ham to'liq qamrovli fuqarolik dasturi shaklida amalga oshirilmadi.

Buning o'rniga 2025-yil 1-iyundan boshlab respublikada investitsiyalar evaziga yashash uchun ruxsatnoma dasturi — "oltin viza" ishga tushirildi. Dastlab minimal

badal 200 000 AQSh dollari (har bir oila a'zosi uchun 100 000 dollar) miqdorida belgilangan edi, biroq keyinchalik bu summa asosiy ariza beruvchi uchun 250 000 AQSh dollarigacha, har bir oila a'zosi uchun esa 150 000 dollargacha oshirildi. Hujjat besh yillik muddatga uzaytirish imkoniyati bilan beriladi, 3 million dollardan ortiq investitsiya qilinganda esa o'n yillik yashash uchun ruxsatnoma mavjud. Dastur to'g'ridan-to'g'ri fuqarolik huquqini bermaydi: "oltin viza" egasi, boshqa har qanday xorijlik kabi, O'zbekiston fuqaroligiga faqat umumiy tartibda — besh yil yashaganidan, davlat tilini bilish bo'yicha imtihon topshirgandan va mavjud fuqarolikdan voz kechganidan keyingina da'vogarlik qilishi mumkin, chunki respublika qonunchiligi ikkinchi fuqarolikka to'liq taqiqni saqlab qolmoqda.

Bu holat ekspertlar tanqidiga sabab bo'ldi. Migratsiya va texnologiya huquqi sohasidagi mutaxassislar investitsion VNJ bilan keyingi fuqarolik o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlikning yo'qligi, dasturning boshqa migratsion mexanizmlar bilan yetarli darajada muvofiqlashtirilmaganligi va shartlarning ma'lum darajada shaffof emasligi, o'zbek "oltin viza"sining xorijiy investorlar uchun jozibadorligini o'xshash chet el dasturlariga nisbatan pasaytirishini ta'kidlashgan. Shuningdek, O'zbekiston Yevropa Ittifoqi va Shengen hududiga kirmasligi sababli, dasturga qiziqish, birinchi navbatda, global harakatchanlikka yo'naltirilgan ariza beruvchilardan emas, balki mintaqaviy investorlardan — Markaziy Osiyo davlatlari, Rossiya va Turkiyadan kelishi mumkinligi ta'kidlangan.

O'zbekistonda to'liq qamrovli investitsion fuqarolik institutini joriy etishning maqsadga muvofiqligi. O'zbekistonda (hozirda amal qilayotgan RBI dasturidan farqli o'laroq) mustaqil CBI institutini joriy etishning maqsadga muvofiqligini baholash turli yo'nalishdagi omillarni tarozida tortishni talab qiladi.

Investitsion mexanizmlarni ehtiyotkorlik bilan kengaytirish foydasiga dalillar:

- iqtisodiy liberalizatsiya davom etayotgan sharoitda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning qo'shimcha oqimi;

- Markaziy Osiyo mintaqasida investitsion kapital uchun davlatlararo raqobatning o'sishi (xususan, Qozog'istonda ham shunga o'xshash yashash uchun ruxsatnoma dasturlari ishga tushirilgan);

- kapitali va kompetensiyasi yangi ish o'rinlari va ishlab chiqarishlar yaratishga qodir bo'lgan tadbirkorlar va mutaxassislarni jalb qilish imkoniyati.

- **Ehtiyotkor yondashuvni saqlab qolish foydasiga dalillar:**

- O'zbekistonda amal qilayotgan ikkinchi fuqarolikka mutlaq taqiq "Fuqarolik to'g'risida"gi qonunning tub qoidalarini qayta ko'rib chiqmasdan turib, to'liq qamrovli CBI dasturini joriy etishni tarkibiy jihatdan qiyinlashtiradi, chunki muvaffaqiyatli xorijiy dasturlarning ko'pchiligi (Karib havzasi, Turkiya) mavjud fuqarolikdan voz kechishni talab qilmaydi;

- Malta va Vanuatu tajribasida namoyon bo'lgan obro'-e'tibor risklari, jumladan pasport egalarining xalqaro harakatchanligiga cheklovlar qo'yilishi ehtimoli;

- pul yuvishga qarshi kurashishning xalqaro standartlariga mos keladigan qimmat va institutsional jihatdan yetuk due diligence tizimini yaratish zarurati;

- O'zbekiston pasporti YeI a'zo-davlatlari yoki Karib hamjamiyati fuqaroligiga nisbatan taklif qila oladigan nisbatan cheklangan xalqaro harakatchanlik, bu esa global investorlar sinfi uchun bo'lg'usi dasturning tijorat jozibadorligini ob'ektiv ravishda pasaytiradi.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, O'zbekiston uchun o'rta muddatli istiqbolda allaqachon ishga tushirilgan investitsiyalar evaziga yashash uchun ruxsatnoma mexanizmini izchil takomillashtirish strategiyasi — xususan, tanlov mezonlarining shaffofligini oshirish, dasturni malakali mutaxassislarni jalb qilishning boshqa mexanizmlari bilan uyg'unlashtirish va investitsion yashash uchun ruxsatnomadan umumiy natsionalizatsiya asoslarida fuqarolikka o'tishning tushunarli yo'nalishini yaratish orqali — ko'proq asoslangan bo'lib ko'rinadi. Investitsiyalar evaziga fuqarolikni to'g'ridan-to'g'ri olish institutini to'liq qamrovli joriy etish esa chuqurroq institutsional tayyorgarlik va xalqaro tajribani — ham ijobiy (Karib

havzasi), ham salbiy (Malta dasturining bekor qilinishi) — hisobga olgan holda, o'ylangan siyosiy qarorni talab qiladi.

Investitsiyalar evaziga fuqarolik instituti ayrim kichik davlatlarning tor doiradagi vositasidan kapital uchun global raqobatning muhim elementiga aylanish yo'lini bosib o'tdi, biroq so'nggi yillarda uning rivojlanishi xalqaro nazoratning kuchayishi va ayrim hollarda bunday dasturlarning butunlay bekor qilinishi bilan kechmoqda, buning eng yorqin misoli 2025-yil aprelda Yevropa Ittifoqi Sudining Malta bo'yicha qarori bo'ldi. O'zbekiston tajribasi hozircha to'g'ridan-to'g'ri fuqarolik berish bilan ongli ravishda bog'lanmagan investitsiyalar evaziga yashash uchun ruxsatnoma dasturi ("oltin viza")ni ishga tushirish bilan cheklanmoqda. Bunday ehtiyotkor yondashuv, O'zbekiston fuqarolik qonunchiligining tarkibiy xususiyatlarini (ikkinchi fuqarolikka taqiq), shuningdek boshqa davlatlar tajribasida namoyon bo'lgan xalqaro obro'-e'tibor risklarini hisobga olgan holda, hozirgi bosqichda asoslangan bo'lib ko'rinadi. Ushbu yo'nalishning O'zbekistondagi keyingi rivojlanishi puxta qiyosiy-huquqiy tahlilga va xorijning eng yaxshi amaliyotlarini bosqichma-bosqich, institutsional jihatdan tayyorlangan holda moslashtirishga asoslanishi lozim.

Foydalanilgan manbalar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 18-fevraldagi 3PY-610-son "O'zbekiston Respublikasi fuqaroligi to'g'risida"gi Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarga yashash uchun ruxsatnoma berish tartibi ("oltin viza") to'g'risidagi Farmoni, 2025-yil — Lex.uz materiallari.
3. Yevropa Ittifoqi Sudining C-181/23-ish bo'yicha, Yevropa Komissiyasi Malta Respublikasiga qarshi, 2025-yil 29-apreldagi qarori.
4. Malta fuqaroligi to'g'risidagi qonun (Maltese Citizenship Act, Cap. 188), 2025-yil 23-iyuldagi o'zgartirishlar bilan.

5. Spot.uz axborot-tahliliy portalining O'zbekistonda "oltin viza" dasturining joriy etilishi va qimmatlashishi haqidagi materiallari (2025 y.).
6. Investitsion migratsiya masalalari bo'yicha soha portallarining sharh va tahliliy materiallari (passportivity.com, immigrantinvest.com, imin-portugal.com, imin-caribbean.com, citizenshipinvest.com, astons.com, apexcap.org, armenian-lawyer.com) — 2025–2026-yillar holatiga ko'ra.